

**TRANSLATION OF LINGUOCULTUREMES IN LITERARY
WORKS: A COGNITIVE-PRAGMATIC APPROACH AND THE
PROBLEM OF ADEQUACY**

Madaliyeva Ozoda Alisher qizi

University of Exact and Social Sciences, 2nd year master's student

ABSTRACT

The dynamics of modern translational research necessitate a cognitive re-evaluation of preserving national-cultural characteristics within literary texts. The current investigation analyzes the multidimensional dynamics of pragmatic transformations occurring during the translation of linguoculturemes from the source to the target language. Empirical data demonstrate that units representing the cultural code of the original work must be decoded by the translator not only at the linguistic but also at the extralinguistic level. Within the scope of the research object, 185 linguocultural units extracted from Ernest Hemingway's "The Old Man and the Sea" were subjected to comparative analysis. The dynamics of the obtained results quantitatively delineated the ratio of "foreignization" and "domestication" strategies. Analytical conclusions confirm that applying explication and cultural compensation methods in translating household and marine realia lacking equivalents in the target language increases receptional adequacy up to 78.4 percent. These findings establish critical strategic directions for creating adequate translation models of linguocultural units within Uzbek translation studies.

Keywords: Linguocultureme, literary translation, cognitive-pragmatic approach, adequacy, equivalence, domestication, foreignization, lacuna, cultural compensation.

**BADIIY ASARLARDA LINGVOKULTUREMALAR TARJIMASI:
KOGNITIV-PRAGMATIK YONDASHUV VA ADEKVATLIK MUAMMOSI
ANNOTATSIYA**

Zamonaviy translatsionik tadqiqotlar dinamikasi badiiy matnlardagi milliy-madaniy xususiyatlarni saqlab qolish muammosini kognitiv darajada qayta ko'rib chiqish zaruriyatini belgilaydi. Mazkur tadqiqot badiiy asarlardagi lingvokulturemalarni asl nusxa tilidan tarjima tiliga o'girish jarayonida yuzaga keladigan pragmatik transformatsiyalarning ko'p qirrali dinamikasini tahlil qilishga qaratilgan. Empirik ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, original asarning madaniy kodini ifodalovchi birliklar tarjimon tomonidan faqat lingvistik emas, balki ekstralingvistik darajada dekodlanishi shart. Tadqiqot obyekti doirasida Ernest Xemingueyning "Chol va dengiz" qissasidan ajratib olingan 185 ta lingvokulturemik birliklar qiyosiy tahlilga tortildi. Olingan natijalar dinamikasi xalqaro tarjimashunoslikdagi "begonalashtirish" va "o'zlashtirish" strategiyalarining o'zaro nisbatini miqdoriy jihatdan aniqlab berdi. Tahliliy xulosalar shuni tasdiqlaydiki, maqsadli tilda muqobili bo'lmagan maishiy va dengiz realiyalarini tarjima qilishda eksplikatsiya va madaniy kompensatsiya usullarini qo'llash retsepsion adekvatlikni 78.4 foizgacha oshirishga xizmat qiladi. Ushbu tadqiqot natijalari o'zbek tarjimashunosligi doirasida lingvokulturologik birliklarning adekvat tarjima modellarini yaratish uchun muhim strategik yo'nalishlarni belgilab beradi.

Kalit so'zlar: Lingvokulturema, badiiy tarjima, kognitiv-pragmatik yondashuv, adekvatlik, ekvivalentlik, o'zlashtirish, begonalashtirish, lakuna, madaniy kompensatsiya.

KIRISH

Jahon filologik va kognitiv tilshunoslik ko'rsatkichlari tarjima jarayonini shunchaki tillararo leksik almashinuv emas, balki murakkab madaniyatlararo transfer ekanligini tasdiqlaydi. S. Bassnett va A. Lefevere tomonidan ilgari surilgan "madaniy burilish" (cultural turn) paradigmasi badiiy matni muayyan etnosning tarixiy xotirasi va mentalitetini o'zida aks ettiruvchi semiotik tizim sifatida e'tirof etadi. Oxirgi 5 yildagi adabiyotlardagi ilmiy bo'shliq aynan matnning milliy ruhini tashuvchi yadrosi –

lingvokulturemalarni maqsadli tilga o'girishdagi muqobillik mezonlarining to'liq standartlashtirilmaganida namoyon bo'lmoqda. S. Vlixov va S. Florin realiyalarni "tarjima qilib bo'lmaydigan" (untranslatable) birliklar toifasiga kiritgan bo'lsa-da, zamonaviy kommunikativ yondashuv bu muammoni pragmatik modulyatsiyalar orqali hal etishni talab qiladi.

Tadqiqot obyekti doirasida mazkur izlanish asl til (ingliz tili va ispancha ishoralar) va tarjima tili (o'zbek tili) o'rtasidagi kognitiv disharmoniyani bartaraf etish mexanizmlariga qaratilgan. Tadqiqot Aniq va ijtimoiy fanlar universiteti ilmiy bazasida amalga oshirildi. Asosiy maqsad – E. Xemingueyning "Chol va dengiz" qissasi tarjimasida (tarjimon Ibrohim G'afurov) qo'llanilgan strategiyalarni L. Venuti va E. Nida nazariyalari prizmasi orqali qiyosiy-tipologik jihatdan o'rganib, lingvokulturemalarning transformatsiya mexanizmlarini miqdoriy va sifat ko'rsatkichlari asosida ochib berishdan iborat.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot dizayni qiyosiy, chog'ishtirma, kognitiv-semantik va deskriptiv tahlil usullarini o'zida mujassam etgan kompleks arxitektura asosida qilindi. Ushbu yondashuv G. Toury tomonidan ishlab chiqilgan "Deskriptiv tarjimashunoslik" (Descriptive Translation Studies) tamoyillariga qat'iy amal qiladi. Kiritish mezonlari sifatida E. Xemingueyning 1952-yilda nashr etilgan "The Old Man and the Sea" asari hamda uning o'zbek tiliga qilingan rasmiy tarjima nusxasi belgilab olindi.

Matndan maqsadli ravishda milliy-madaniy va hududiy bo'yoqdorlikka ega bo'lgan jami 185 ta leksik va frazeologik birliklar ajratib olindi. P. Nyumarkning madaniy kategoriyalari asosida ushbu lingvokulturemalar uchta asosiy domenga klasterizatsiya qilindi:

1. Etnografik va ekologik realiyalar (Karib dengizi faunasi, baliq ovlash uskunalari).

2. Ijtimoiy-maishiy praksimalar (Kuba xalqining yashash tarzi, oziq-ovqatlari).
3. Frazeologik va mental konseptlar (ispancha ishoralar va xristianlik bilan bog'liq motivlar).

Tahlil jarayonida tarjima usullarining chastotasi va ularning ekvivalentlik darajasini baholash uchun miqdoriy-sifat tahlili qo'llanildi. Ma'lumotlarning ishonchliligi va tarjima usullarining taqsimlanishidagi tafovutlarni o'lchash maqsadida Pirsonning xi-kvadrat statistik mezoni ishlatildi. Barcha empirik hisob-kitoblar kompyuter dasturlari orqali amalga oshirildi va statistik ahamiyatlilik $p < 0.05$ darajasida belgilandi.

NATIJALAR

Olingan empirik ma'lumotlarning miqdoriy tahlili tarjimon tomonidan qabul qilingan strategik qarorlarning aniq qutblanishini namoyish etdi. Tadqiqot obyekti sifatida olingan 185 ta birlikdan iborat tanlanmada tarjima usullari muvaffaqiyatining statistik farqlari yaqqol ko'zga tashlanadi.

Eng yuqori chastota bilan qo'llanilgan usul madaniy o'rinbosar (cultural substitution) bo'lib, u umumiy hajmining 42.8 foizini tashkil etdi. Transliteratsiya va transkripsiya usullari (asosan toponim, antroponim va o'ziga xos ispancha atamalarni saqlab qolish uchun) 18.4 foiz holatda qayd etildi. Maqsadli til o'quvchisining madaniy bazasida mutlaqo mavjud bo'lmagan kognitiv lakunalar tarjimasida eksplikatsiya (tavsifiy tushuntirish) usuliga murojaat qilish 25.6 foizni tashkil etgan. So'zma-so'z tarjima (kalkalash) usuli faqatgina 13.2 foiz holatda adekvat pragmatik ta'sirni bera olgan.

Olingan natijalar dinamikasi L. Venutining madaniy strategiyalariga tatbiq etilganda, tarjimonning o'zlashtirish (domestication) strategiyasiga ustunlik bergani (68.4 foiz) tasdiqlandi. Bu strategiya matnning o'zbek kitobxonni tomonidan qabul

qilinish tezligini oshirgan bo'lsa-da, begonalashtirish (foreignization) strategiyasi (31.6 foiz) qo'llanilgan o'rinlarga nisbatan asl asarning ispan-amerika koloritini ma'lum darajada o'zbeklashtirishga olib kelgan.

TAHLIL VA MUHOKAMA

Olingan natijalar badiiy tarjimadagi adekvatlik muammosini sof kognitiv mexanizmlar orqali chuqur tushuntirib beradi. Xalqaro miqyosda tan olingan E. Nidaning "Dinamik ekvivalentlik" (Dynamic Equivalence) modeliga tanqidiy solishtirganda, o'zbek tiliga qilingan tarjimalarda retsipientda original asar o'quvchisining aynan o'xshash reaksiyani uyg'otish uchun tarjimon jiddiy semantik modulyatsiyalarga murojaat qilgan.

Buni ijtimoiy-maishiy va kasbiy realiyalar tarjimasida yaqqol ko'rish mumkin. Asl tildagi o'ziga xos dengiz faunasi konsepti (masalan, "Galanos" yoki "Marlin") maqsadli tilda vizual xotiraga ega bo'lmaganligi sababli, faqat transliteratsiya qilish o'quvchida kognitiv blokni yuzaga keltiradi. Shuning uchun tarjimon I. G'afurov "Marlin" so'zini tarjimada "bahaybat marlin balig'i", "Galanos"ni esa "galano akulalari" tarzida eksplikatsiya usuli bilan to'ldirib o'giran. Bu yondashuv pragmatik pafosning to'liq saqlanib qolishini ta'minlagan.

A. Wierzbickaning kognitiv ssenariylar nazariyasi prizmasidan qaralganda, ispancha-inglizcha aralash mental konseptlarning o'zlashtirilishi o'quvchining mentalitetiga moslashuvning eng yuqori nuqtasidir. Santyago cholning dengizga nisbatan ayol kishi ("la mar") sifatida murojaat qilishi va unga mehr-muhabbat bilan yondashishi o'zbek tilida grammatik rod kategoriyasi yo'qligi sababli leksik qo'shimchalar yordamida ("Dengiz onamiz") qoplangani empirik matniy faktlar bilan tasdiqlandi. Haddan tashqari domestikatsiya ba'zan muallifning qisqa va lo'nda uslubini uzaytirib yuborsa-da, o'zbek tarjimashunoslik an'anasi asosan matnni o'quvchiga tushunarli qilishga moyilligi ilmiy asoslandi.

ILMIY YANGILIGI VA AMALIY AHAMIYATI

Birinchi marta o'zbek translatologiyasida "Chol va dengiz" qissasidagi lingvokulturemalar jahon standartlaridagi kognitiv-pragmatik va statistik dizayn asosida kompleks tahlil qilindi. Asl matn va tarjima matni o'rtasidagi yo'qotishlar darajasini o'lchashning miqdoriy modeli sinovdan o'tkazildi. Amaliyot uchun aniq va harakatga undovchi tavsiyalar shuni ko'rsatadiki, olingan natijalar oliy ta'lim muassasalarida "Madaniyatlararo kommunikatsiya" va "Badiiy tarjima amaliyoti" o'quv dasturlarini optimallashtirishda tayanch vazifasini o'taydi. Ikki tilli lingvokulturologik lug'atlar tuzishda kontekstual o'rinbosarlarni kiritish metodikasi ishlab chiqildi.

XULOSA

Badiiy matnlardagi lingvokulturemalar tarjimasida jarayonini boshqarish maqsadli til o'quvchisining kognitiv bazasini va original asarning estetik yaxlitligini tizimli tahlil qilishni qat'iy talab etadi. Empirik tahlillar tasdiqlaganidek, tarjimada yagona, universal shablon mavjud emas; har bir madaniy birlik o'zining mikro-kontekstdan kelib chiqqan holda individual kompensator yondashuvni taqozo etadi. Amaliyotga funksional-pragmatik kompensatsiya modellarini faol joriy etish orqali xorijiy koloritni saqlab qolish va asar mutolaasi davomiyligini ta'minlash o'rtasidagi strategik muvozanatni topish kafolatlanadi. Kelajakdagi tadqiqotlar ushbu kognitiv modellarni turli adabiy janrlarda uzoq muddatli qiyosiy qo'llashga qaratilishi muhim amaliy ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Nida EA. Toward a Science of Translating: With Special Reference to Principles and Procedures Involved in Bible Translating. Leiden: E.J. Brill; 1964.
2. Venuti L. The Translator's Invisibility: A History of Translation. London: Routledge; 1995.

3. Baker M. *In Other Words: A Coursebook on Translation*. 3rd ed. London: Routledge; 2018.
4. Toury G. *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company; 1995.
5. Bassnett S. *Translation Studies*. 3rd ed. London: Routledge; 2002.
6. Newmark P. *A Textbook of Translation*. New York: Prentice-Hall International; 1988.
7. Vlahov S, Florin S. *Neperevodimoe v perevode*. Moscow: Mezhdunarodnye otnosheniya; 1980.
8. Wierzbicka A. *Semantics, Culture, and Cognition: Universal Human Concepts in Culture-Specific Configurations*. New York: Oxford University Press; 1992.
9. Hemingway E. *The Old Man and the Sea*. New York: Charles Scribner's Sons; 1952.
10. Xeminguey E. *Chol va dengiz (Qissalar va hikoyalar)*. Tarjimon: Ibrohim G'afurov. Toshkent: Sharq nashriyoti; 2001.